

колишній кошовий Задунайської Січі Йосип Гладкий. Підлягало Азовське військо Управлінню Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора.

З 1837 р. азовці почали нести охорону Азовського узбережжя й східних кордонів Чорного моря. Для цього створювалася флотилія на 42 човнах (понад 400 козаків). Під час Кримської війни 1853—1856 рр. азовські козаки відзначилися в обороні узбережжя, за що Азовське військо було удостоєне Георгіївського прапора.

У 1862—1864 рр. царський уряд, намагаючись закріпитися на Північному Кавказі, силоміць переселив до Закубанської області й Анапської округи близько тисячі родин азовських козаків, причому розселили їх не компактно, а родинами поміж інших переселенців „різних націй та верств“. На цей захід козаки відповіли повстанням, яке було жорстоко придушене.

14 жовтня 1865 р. Азовське козацьке військо було ліквідовано. Старшині надано дворянські права, чималі земельні ділянки, а рядових козаків перетворено на державних селян.

У шостому розділі „Дунайське (Новоросійське) козацьке військо (1828—1869)“ йдеться про умови формування й склад Дунайського війська, управління, службу. Дунайське, як і всі інші козацькі війська, входило до іррегулярних частин Російської імперії. На чолі його стояв наказний отаман. В адміністративному та військовому відношенні воно підпорядковувалося Новоросійському та Бессарабському генерал-губернатору.

Дунайське військо мало нести прикордонну службу на Дунаї, Пруті та на Чорноморському узбережжі до гирла Дніпра, внутрішню службу — у Бессарабській та Херсонській губерніях. Залучалися дунайці й до виконання інших завдань.

1856 р., унаслідок відторгнення від Росії за Паризьким миром дунайської частини Бессарабії, військо було перейменоване на Новоросійське. З того часу воно несло прикордонну службу на лінії Болград—Татарбунари й далі по Чорноморському узбережжю.

У грудні 1868 р. у зв'язку з загальною реформою козацьких військ Новоросійське військо було вирішено ліквідувати. 1869 р. військове правління Новоросійського війська припинило своє існування, передавши усі справи акерманському повітовому справникові.

Перечитуючи ці стислі оповіді про козаків, мимоволі приходимо до висновку, що кожний із розділів мав би перерости в самостійний просторий нарис.

Іван БУТИЧ

Митрополит Євгеній Болховітін. Вибрані праці з історії Києва / Упорядкування, вступна стаття та додатки Тетяни Ананьєвої.— К.: Либідь, 1995.— 486 с.

Видавництво „Либідь“ випустило у Бібліотеці „Історична думка України“, заснованій 1989 р., чергову книжку з історії Києва — вибрані праці з історії Києва Євгенія Болховітінова (1767—1837).

Уродженець Воронежа, вихованець Воронежської семінарії, Слов'яно-греко-латинської академії, учитель риторики і французької мови, а згодом богослов'я і церковної історії у Воронежській семінарії Євфимій Олексійович Болховітинов після майже одночасної смерті 1799 р. дружини і трьох дітей, 1800 р. став ченцем Євгенієм. Був префектом Олександрівської академії, староруським єпископом і новгородським вікарієм (з 1804 р.), а потім упродовж майже п'яти років — єпископом у Володді. 1813 р. його переміщено в Калугу, а 7 лютого 1816 р. призначено псковським архієпископом. З 1822 р. і до останніх днів життя він був київським митрополитом.

Ще студентом академії Є. Болховітинов прилучився до літературної праці як перекладач творів Л. Кокле, П. Мершала, Ф. Фенелона. У 19-річному віці він був обізнаний з творами Платона, Апулея, Плутарха, Горация. Закінчивши переклад „Короткого опису життя давніх філософів“, Є. Болховітинов перекладав „Нову латинську азбуку“ та інші твори.

Обертаючись у московському оточенні російського просвітителя, журналіста і видавця, зокрема „Древней российской вивлиофики“, „Опыта исторического словаря о российских писателях“ Миколи Новикова, де приділено увагу й українським письменникам Лазареві Барановичу, Іпатієві Галятовському, Онисимові Радишевському, Є. Болховітинов стикався з учасниками масонських лож, серед яких були й українці (Михайло Антоновський, Семен Гамалія та інші), які пробудили в нього інтерес до історії українських земель, діячів української культури.

Продовжуючи працю над біографічним жанром, Є. Болховітинов перекладав з французької мови „Загальну хронологію знаменитих мужів, які прославилися мистецтвами, науками, винаходами і творами в усьому світі від початку світу до наших часів“. Причому він доповнив її 73 біографіями російських письменників.

У цей же час Є. Болховітинов працював над загальним курсом російської історії, перший варіант якої закінчив 1792 р. Проте друкувати його не став, а згодом узагалі припинив роботу над цією працею, зосередивши увагу на невеликих сюжетах, пов'язаних здебільшого з місцем його перебування. Зокрема, найвизначнішим твором, підготовленим ним у Воронежі, було „Историческое, географическое и экономическое описание Воронежской губернии“. Згодом з'явилися „Исторические разговоры о древностях Великого Новгорода“, „История княжества Польского“ у чотирьох частинах та інші.

Найголовніше завдання своєї наукової діяльності Є. Болховітинов вбачав у тому, щоб вводити в науковий обіг нові документальні матеріали, добуті в різних архівосховищах. Як великий знавець першоджерел і стародруків, він розробляв питання палеографії, дипломатики, сфрагістики, бібліографії. У творчій діяльності був тісно пов'язаний з багатьма представниками історичної науки свого часу, брав безпосередню участь у діяльності гуртка графа Миколи Рум'янцева, до якого входили Микола Бантиш-Каменський, Олександр Востоков, Олексій Малиновський, Костянтин Калайдович, Павло Строев, Петро Кеппен, Василь Анастасевич. Вони, як відомо, підготували і оприлюднили ряд важливих видань з історії, літератури, археографії, бібліографії.

Наслідуючи М. Новикова, Є. Болховітинов прагнув дати широку панораму словесности і літератури як за давні часи, так і відтворити сучасність. Готуючи словники, він на підставі архівних матеріалів багато зробив для збагачення їх точними фактами. Протягом 1805—1806 рр. у часописі „Друг просвещения“ було надруковано „Новый опыт исторического словаря о российских писателях“

(близько 300 біографій духовних і світських письменників на літери А—М). Унаслідок припинення видання часопису друк словника так і не було закінчено.

У 1821—1822 рр. з'явилося близько 60 біографій письменників у часописі „Сын отечества“ під назвою „Биографии древних российских писателей“, запозичених Є. Болховітиним з підготовленого ним рукопису „Словарь исторический о писателях российских и чужестранных“, який він надіслав Товариству історії і старожитностей при Московському університеті, де ця праця без руху пролежала майже десять років.

Не одержавши підтримки від згаданого Товариства, дослідник самотужки приступив до його доопрацювання й поповнення новими матеріалами. Тепер він вирішив розділити його на два окремі словники — духовних і світських письменників. Першим з'явився „Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви“ (Ч. 1—2.— СПб., 1818) на кошти графа М. Рум'янцева.

Оскільки перше видання, нагляд за яким здійснював Василь Анастасевич, мало багато помилок, Є. Болховітинів здійснив 1827 р. друге видання у двох томах. Це видання не лише було виправлене, але й доповнене: до нього було додано 66 нових біографій. Серед нових статей особливо звертають увагу про Арсенія Суханова, Літописця Нестора, Максима Грека, Феофана Прокоповича, Івана Федорова.

Друга частина „Словаря светских писателей“ побачила світ після смерті автора — у 1838 і 1845 рр. Справа в тому, що Є. Болховітинів, втрапивши надію видати словник, доручив його рукопис Іванові Снегирьову, надавши йому право зробити потрібні виправлення й доповнення. І. Снегирьов серйозно обновив текст, доповнив його новими біографіями і 1838 р. видав першу книгу (на літери А.— Г.). Але 1840 р. право публікації словника він передав видавцеві „Москвитянина“ Михайлові Погодіну. Останній відмовився доповнювати рукопис новими матеріалами. Саме тому до словника не потрапили біографії письменників ХІХ ст. Книга вийшла під заголовком „Словарь русских писателей, соотечественников и чужестранцев, писавших о России. Сочинение митрополита Евгения“ (Изд. „Москвитянина“.— М., 1845.— Т. 1—2).

Окрему групу становлять твори, присвячені історії Києва. Написані вони в останній період життя Є. Болховітинової, коли він був київським митрополитом. З них до видання, що розглядається, включено: „Описание Софийского собора с киевской иерархией“; „Описание Киево-Печерской лавры“; „О древностях, найденных в Киеве“; „Примечания на грамоту великого князя Мстислава Володимировича“; „Биография Евгения митрополита киевского, 1835 года“.

Прибувши до Києва, Євгеній насамперед розгорнув роботу над Описом Софійського собору. Уже 7 квітня 1822 р. він зустрівся з київським істориком Максимом Берлінським. Використовуючи раніше зібрані матеріали і нові, добуті у Києві, на кінець 1822 р. Є. Болховітинів підготував перші два розділи опису. А в середині 1824 р. його праця уже надійшла до Цензурного комітету Київської духовної академії. У наступному році згаданий Опис побачив світ у друкарні Києво-Печерської лаври під назвою „Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов и фасадов константинопольской и киевской софийской церкви и Ярослава погребения“. Імені автора не було зазначено на обкладинці. Складається праця з двох частин. Перша — це, власне, опис собору, який починається викладом відомостей про початки християнства у Києві, про церкви, що були в місті до спорудження Київської Софії. Нижче devisn описано інтер'єр собору,

його мозаїки, фрески, написи. Окремо розглядається питання про час його створення і який об'єкт став прототипом Київської Софії. Детально викладаються події, пов'язані як зі спорудженням, так і подальшою долею собору та монастиря. Автор не оминув увагою й ікон, дорогоцінного начиння, визначних книг, рукописів, поховань.

Другу частину Опису становить виклад історії Київської ієрархії з найдавніших часів до початку XIX ст. Тут, зокрема, у хронологічному порядку подані біографії усіх ієрархів від Михайла до Євгенія. Висновки автора ґрунтуються на ретельному вивченні речових пам'яток та відомих на той час писемних джерел. У додатку наведені короткі відомості про початки Київської академії, її попередників і наступників. Названі ректори Богоявленського училища, префекти, ректори і архимандрити Київського Братського монастиря. Порушено й питання про вживання Корчмої книги у цивільних і карних судах. Ця перша спроба детального опису давньоруського храму тривалий час була взірцем для аналогічних праць.

Текст Опису в цьому виданні відтворений повністю, з приведенням його до сучасних норм графіки, пунктуації, написання разом та окремо слів з префіксами та прийменниками. У примітках упорядника зазначається, що здійснено незначну уніфікацію підрядкових приміток, але не сказано, у чому вона полягає. Більших втручань зазнали Додатки — залишено лише ті позиції, які є авторськими текстами Є. Болховітінова. Інші документи вилучені. Це мотивується тим, що загальні відомості про вилучені документи є в самому творі.

Як свідчать матеріали, паралельно з підготовкою Опису Софійського собору дослідник працював над описом Печерської Лаври. Перше його видання з'явилося друком 1826 р. у Лаврській друкарні, а друге „исправленное и умноженное“ — 1831 р. під назвою „Описание Киево-Печерской лавры с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов Лавры и обеих пещер“. Надруковано опис за виданням 1831 р. Принципи підготовки тексту ті ж, що й Опису Київської Софії, тобто до видання потрапили не всі додатки.

Цей твір починається описом місцезнаходження Лаври і розглядом питань, пов'язаних з її заснуванням, статутом монастиря. Окремо мовиться про заснування й створення великої мурованої церкви і нового монастиря на Берестовому полі, але Антонієві уступив князь. Наступні сторінки присвячені викладі історичних подій, пов'язаних з Лаврою, — розповідається про численні руйнації, пожежі і відбудови, зокрема, про останнє відновлення монастиря уже за Євгенія. Детально описані приміщення Лаври. Окремі сюжети стосуються Лаврської друкарні та володінь монастиря, дорогоцінного начиння і прикрас великої Лаврської церкви, а також церков на печерах. Названо захисників, добродійців, вкладників і будівничих Печерської Лаври. У розповіді про печери поіменно перераховано поховання.

Окреме місце в Опису відведено оповіді про ігуменів першого Печерського монастиря, архимандритів Печерської Лаври, архимандритів і водночас київських митрополитів. Насамкінець змальована структура управління Лаврою, зазначені обов'язки кожного з чинів, що керували Лаврою (намісник, скарбник, начальник рахункового столу, благочинний, екзарх, уставник, келар, доглядач або начальник Близьких печер, доглядач або начальник Дальніх печер, начальник шпиталю, економ внутрішній, економ зовнішній, друкар, бібліотекар, духівник).

У Додатку наведені Список написів у Печерській Лаврі всередині Соборної великої Успенської церкви і поза нею; Написи у Близьких і Дальніх печерах;

Написи в Китаївській пустині, яка належала Лаврі. Стаття „О древностях, найденных в Киеве“ 25 травня 1824 р. неподалік від огорожі Михайлівського монастиря на стенді, що вела з Подолу до старого міста, міщанином Василем Хащевським (друкується за публікацією в „Трудах и Записках Общества истории и древностей российских“ 1826 р. (Ч. III.— Кн. 1).

Свідченням уваги Євгенія до спеціальних історичних дисциплін є стаття „Примечания на грамоту великого князя Мстислава Володимировича, удельного князя новгородского, пожалованную новгородскому Юрьеву монастырю“, у якій автор розглядає такі питання, як датування грамоти, аналіз тексту, аналіз паперу і чорнила, опис почерку і правопису, надрядкових знаків і літер, аналіз ознак достовірності цієї грамоти.

Друкувалася вона двічі: 1818 р. у „Вестнике Европы“ (№ 15, 16) і 1826 р.— у „Трудах и Записках Общества истории и древностей российских“ (Ч. III.— Кн. 1).

Істотним доповненням є, безперечно, „Биография Евгения, митрополита киевского, 1835 года“, опублікована 1845 р. М. Погодіним у „Словаре русских светских писателей“.

Видання супроводжується передмовою Тетяни Ананьєвої під заголовком „Читайте для познания Киева...“, а також складеними нею коротким словником рідковживаних термінів, списком основної літератури про життя та діяльність митрополита Євгенія Болховітінова, примітками, іменним покажчиком, географічним покажчиком, топографічним покажчиком, що значно полегшує користування книжкою.

У передмові цілком умотивовано зосереджена основна увага на характеристичній науковій діяльності митрополита. Правда, не завадило б, якби розповідь про його зацікавлення археологією була дещо ширшою. Маємо, зокрема, на увазі активне сприяння дослідженню фундаменту Десятинної церкви та Золотих воріт у Києві.

Необхідно також зауважити, що, при всій цінності праць Є. Болховітінова, у них є застарілі і неприйнятні положення, які були спростовані пізнішими дослідженнями. Коментувати їх, звичайно, немає потреби, але коротке застереження у передмові чи у вступній частині до приміток було б доречним.

Загалом видання заслуговує позитивної оцінки. Воно стане у пригоді не лише киевознавцям, але всім, хто цікавиться минулим України.

Іван БУТИЧ

Олександр Оглоблин. Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали / Ред. Любомир Винар.— Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995.— XI + VII + 419 с.

Діапазон наукових зацікавлень визначного українського історика Олександра Оглоблина (1899—1992) надзвичайно широкий і різнобічний. Він є автором праць з економічної і політичної історії України XVI—XX ст., історіографії, джерелознавства, археографії, генеалогії, історичної географії. Найвизначнішими його